

'I HAVE THIS GRIEF AND I DON'T KNOW WHY'

ERWIN JANS over Sarah Kane, *Rwanda 1994* en de Kosovo-crisis. Een tekst bewoond door spoken.

Op het toneel verschijnt een vrouw. Ze neemt plaats op een stoel en begint te vertellen. Zij is geen actrice. Toch staat haar naam vermeld naast de namen van de andere acteurs en actrices: Yolande Mukagasana. Zij is een overlevende en een getuige van de Rwandese genocide van 1994. Ze vertelt haar verhaal, het verhaal van haar doden. Ze vertelt wat niet te vertellen valt: hoe haar familie voor haar ogen werd afgemaakt, hoe ze zelf als bij mirakel kon ontsnappen, hoe haar leven een spreken is geworden in naam van hen die er niet meer zijn. Zij vertelt haar verhaal omdat ze wil getuigen, omdat ze 'meespeelt' in de theatervoorstelling *Rwanda 1994*, die een stem wil geven aan de doden: 'De voorstelling werd ons opgedragen door de doden, door een miljoen doden', schrijft regisseur Jacques Delcuvellerie in het eerste nummer van *Igicaniro*, *Le Journal*, een tijdschrift dat het maakproces van o

PARLIAMENT. BELGIAN TROOPS WERE TO BE PROVOKED AND IF BELGIANS SOLDIERS RESTORED TO FORCE

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

weten wat ik weet. Ik begin te schrijven door wat ik weet, in een bepaalde vorm te gieten. Vanuit die vorm kom ik verder in mijn kennis van een bepaald object. Toen Jacques en Marie-France me over het project spraken, had ik een vaag idee over wat er in Rwanda gebeurd was, maar de omvang van de problemen en van de vragen kon ik verre van correct inschatten. Ik ging er dus vanuit veel te kunnen leren door in die context te schrijven. En inderdaad, ik heb veel geleerd, in de eerste plaats omdat de manier van werken er een was die veel voedsel gaf. We hebben specialisten ontmoet, we heb-

ben televisieprogramma's bekeken, naar debatten geluisterd, artikels en boeken gelezen. Vervolgens kwam de vraag hoe daar in het theater mee om te gaan. Hoe kan je zo'n gebeurtenissen in het theater voorstellen, in de wetenschap dat het noch om een journalistieke productie of om informatieverstrekking noch om een hoogmis zou gaan? Die vraag was zeer belangrijk. Hoe praat je hierover in het theater? Er zijn natuurlijk enkele voorbeelden, zoals Peter Weiss' *Die Ermittlung*, maar toch: wie de juiste oplossing heeft om het in het theater over een miljoen doden te hebben, mag opstaan en het

>>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

IS A FORMER SECURITY MEMBER OF THE PRESIDENT. HE ALSO STATED HE IS PAID RF150.000 PER MONTH B

grondgebied en voor de creatie van nieuwe politieke entiteiten en instellingen, zou de VS en de andere buitenlandse machten in een koloniale rol duwen... Het alternatief is het initiatief overlaten aan de Afrikanen, zodat ze hun eigen oplossingen kunnen vinden. Dat houdt onvermijdelijk in dat de interne strijd en de conflicten tussen staten worden voortgezet, tot een nieuwe stabiliteit wordt gevonden. Dit kan zelfs tot de opdeling van sommige staten leiden.'

Ook België weet precies wat er in Congo te winnen of te verliezen valt. In opdracht van de Belgische overheidsdienst voor ontwikkelingssamenwerking onderzochten een aantal economen in 1993 de opportuniteit van het mogelijk hervatten van bilaterale hulp aan het Zaïre van Mobutu. In hun rapport staat: 'Het blijft een belangrijke doelstelling om onze invloed te behouden en uit te breiden in een Afrikaans land bene-

den de Sahara waarvan de grondstoffen, voornamelijk in de ondergrond, en de exploitatie ervan aantrekkelijk blijven... Als België zich niet verdedigt, niet voor zich op eist en bereikt dat het een specifieke rol speelt in de revitalisatie van de grote industrieën van Zaïre, riskeert het een verzwakking van zijn leiderschap in Zaïre, en daarmee ook van de specifieke troef die het in staat stelt om aan belang te winnen op internationaal vlak, om bij bepaalde gelegenheden mee aan tafel te zitten met de grootmachten. Het zou op die manier het meest efficiënte instrument in zijn buitenlandse politiek verliezen.' Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel neemt ten aanzien van de Congo-crisis een dubbelzinnige houding aan. In New York veroordeelde hij ten stelligste de Rwandese-Oegandese agressie. Maar anderzijds verdedigt de minister een aantal standpunten, die meer dan duidelijk maken dat ook hij Kabila

liever kwijt dan rijk is.

Zo veroordeelt Michel net zo zeer de militaire operaties van het Congolese leger. Daarmee onttrekt hij de Congolese overheid het recht zijn grondgebied tegen een buitenlandse aanval te verdedigen, een recht dat nochtan in het charter van de Vredesakkoorde staat ingeschreven in het charter van de Vredesakkoorde van Lusaka, hoewel die op een aantal punten ronduit onaanvaardbaar zijn. De akkoorde ontkennen dat Rwanda en Oeganda aanvullende partijen zijn en noemen hen partner in de zoektocht naar duurzame vrede. Al die partijen worden belast met de opdracht om de militie en gewapende groepen te ontwapenen, hetgeen neerkomt op een autorisatie voor Rwanda en Oeganda om op het Congolese grondgebied te blijven. De akkoorde voorzien 'inter-Congolese onderhandelingen' om een 'nieuwe politieke orde' te bereiken. Dit betekent dat het nationalistisch bewin-

voorstelling begeleidt. De voorstelling wil de doden een gezicht en een stem geven. Eén van hen: Yolande Mukagasana, 'een bijna dode, zij die had moeten sterven, zij die het heeft overleefd omdat, in haar eigen woorden, de dood niet van haar moest weten.' (ib.) Na haar verhaal komen andere verhalen. Acteurs en actrices geven zich tot bij het publiek en beginnen te vertellen. Ze zijn het Koor van de Doden: 'Sindaruhuka, sindagara amahoro. Je suis mort, ils m'ont tué. Je ne dors pas, je ne suis pas en paix.' (ib.)

Rwanda 1994 vindt het theater één van zijn oorsprongsmomenten terug: het begraven en herdenken van de doden. In zijn essay *schyle ou le grand perdant* schrijft de Albanese auteur Ismail Kadare dat de Griekse 'tragedie' zich voor het eerst manifesteert in de verzameling van treurende rond het open graf tijdens het begrafenisritueel. Het ritueel werd geleid door een groep professionele weensters, klaagvrouwen die als de voorlopers van het voor beschouwd kunnen worden. Zij stonden als een muur tussen het open graf en de aanwezigen, zoals later ook het koor tussen het publiek en de acteurs opgesteld stond. Het toneel is oorspronkelijk een open graf, een lege ruimte die door een 'niets' (het levenloze lichaam) gevuld zal worden. Een plek die zich

tussen hier en daar, tussen de tijd en het oneindige, tussen het rijk van de levenden en het rijk van de doden bevindt: 'Het belangrijkste personage, de dode, beleeft tegelijk het laatste en het eerste moment van de twee rivaliserende rijken. Hij is hét personage bij uitstek, vooral omdat hij niet meer in staat is over zichzelf en over zijn leven te praten. Het is aan anderen om in zijn plaats te spreken.' De overledene is een personage uit twee werelden: hij behoort niet meer tot de levenden, maar omdat er over hem en in zijn naam gesproken wordt, is hij nog niet volledig dood.

Theater en tragedie staan in het teken van het niet vergeten van de doden, van het spreken in hun naam. De scène is een plek om te getuigen van de afwezigen, van hen die er niet meer zijn, van de anderen. Het is de tragische acteur die de rol van de overledene gaat innemen en diens tussenpositie tussen de twee rivaliserende rijken van de levenden en de doden. De verschijning van de individuele acteur, die zich losmaakt uit de collectiviteit (het koor), is een 'historisch' gebeuren, ook al kan het niet worden gedateerd. In zijn boek *Het theater van de dood* doet Tadeusz Kantor, niet zonder pathos, een poging om dat moment (dat voor de moderne mens in de nacht der tijden ligt) te begrijpen: 'Oog

NUMBER OF THEM WERE TO BE KILLED AND THUS GUARANTEE BELGIAN WITHDRAWAL FROM RWANDA. 3.
RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

2 even uitleggen! We moesten dus naar iets totaal nieuws op zoek. Een ander aspect dat me in het project aantrok, was het idee om zowel collectief als met een 'architect' te werken. Je kan op zeer veel verschillende manieren schrijven. Een stuk dat ik alleen schrijf, gaat enkel mezelf aan. De encensering komt nadien. Hier vertrokken we van een grote constructie in de vorm van vragen en een poging tot antwoorden. Binnenin die constructie was er een enorme lege, vrije ruimte: we moesten de constructie 'betrekken', er een vorm aan geven. 'Collectief' betekent dus niet dat we met z'n tienden

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
THE MRND PARTY TO TRAIN INTERHAMWE. DIRECT LINK IS TO CHIEF OF STAFF RGF AND PRESIDENT OF THE

an Kabila zal gebroken worden en de macht in handen komt van wie bereid is de Congolese rijkdommen uit te verkopen. Louis Michel weigert de schuldenlast van Congo tegenover België te verminderen, onder het voorwendsel dat hij Kabila geen middelen wil verschaffen om 'zijn' oorlog te voeren. Allereerst negeert Michel op die manier dat Congo zich alleen verdedigt. En in zijn tweede vergelijking vergeet hij dat de buitenlandse behoud van Congo een erfenis is van het koloniale regime van Mobutu. Het nieuwe Congo daarvoor laten opdraaien, getuigt niet bepaald van veel welwillendheid. In ten slotte wil de minister het hervatten van structurele coöperatie koppelen aan het herstel van de vrede en de rechtsstaat. Deze conditionering betekent een terugkeer naar de koloniale principes. Een kleine elite van de rijke landen bepaalt wat een rechtsstaat is en wat niet. Het ontzeggen van buitenlandse

hulp is, gezien de ontberingen die de bevolking ten gevolge van de oorlog moet doorstaan, niet anders dan als politieke chantage te benoemen. Nu duidelijk is welke toekomst de VS en België voor Congo in petto hebben, keren we nog even terug naar Sartre: 'Het kolonialisme ontzegt de Rechten van de Mens aan de mensen die het onderdrukt en die het met geweld in een staat van achterlijkheid houdt, in een staat die door Marx onmenselijk zou genoemd worden. Het racisme is een wezenlijk bestanddeel van het gehele stelsel van handelsbetrekkingen en productieverhoudingen; het politieke en het sociale systeem versterken elkaar wederzijds: de inlander is een Untermensch, daarom zijn de rechten van de mens niet op hem van toepassing; hij bezit geen rechten, en is daarom genadeloos aan de ijzeren wetten van de economie overgeleverd. Het racisme is reeds aanwezig,

het vloeit uit de kolonialistische praktijk voort, het wordt elk moment opnieuw opgeroepen en in stand gehouden door productieverhoudingen die een tweetal soort mensen doen ontstaan: een soort waarvoor voorrechten en menselijkheid onverbreekbaar met elkaar verbonden zijn en een andere, wiens chronische honger, wiens ellende, wiens achterlijkheid, in één woord: wiens Untermenschendom door het ontbreken van elk recht wordt gesanctioneerd.' De handelsbetrekkingen en productieverhoudingen die de VS en België vandaag voor ogen hebben in Afrika, zijn niet anders dan die welke Sartre hier beschrijft. Hetzelfde racisme zit er nog altijd ingebakken. Het racisme dat tientallen miljoenen mensen het recht op een menswaardig bestaan ontzegt. Omdat alleen op hun armoede de noordelijke rijkdom kan floreren. En voor die rijkdom wordt, indien nodig, letterlijk over miljoenen lijken

in oog met hen die aan de andere kant zijn blijven staan, verschijnt een Mens die in alle trekken op hen lijkt, maar tegelijk door een mysterieuze en geniale transformatie oneindig ver is, unheimlich vreemd, zoals een dode, afgescheiden door een onzichtbare, maar geduchte en onrepresenteerbare wand, waarvan de echte betekenis en de echte huiver ons alleen maar in een droom duidelijk wordt. Plotseling hebben ze als in het licht van een bliksemflits het tragisch clowneske beeld gezien van de mens, alsof ze zichzelf voor het eerst zagen. Dat moet een metafysische omwenteling zijn geweest. Dit levende beeld van een mens die uit de schaduwen naar voren treedt en steeds verder voorwaarts stapt, was een indringende boodschap van zijn nieuwe menselijke, exclusief menselijke conditie, met zijn verantwoordelijkheden en zijn tragisch bewustzijn van de onverbiddelijke enultieme schaal om zijn noodlot te meten: die van de dood. De acteur verschijnt als een figuur aan gene zijde van het leven die de toeschouwer confronteert met diens onherroepelijke sterfelijkheid.

De tragedies die het graf, het begraven en het eren van de doden als onderwerp hebben, zijn talrijk. *Oedipus in Kolonos* is één lange zoektocht naar een graf. In *Antigone* krijgt Eteocles een graf, maar zijn broer Polyneikes niet. Dat leidt tot de tragische maar

ook politieke confrontatie tussen Antigone en de machthebbende Creon. Ook in *Ajax* is het graf van de held de inzet van een politieke discussie tussen Odysseus, Agamemnon en Menelaos. Het tweede deel van de *Oresteïa* is een jammerklacht van Elektra en Orestes aan het graf van hun vader Agamemnon. De doden zijn niet doo- ze zijn een appèl aan de levenden. Ze roepen hen op tot respect tot wraak en tot nog meer dood. Ze verschijnen in dromen en nachtmerries. Of in de literatuur zelf. Literatuur wordt de leg- plek, het vervallen huis of de ruïne waar de doden zich bij voorkeur als spoken ophouden.

C: YOU'RE DEAD TO ME.

B: MY WILL READS, FUCK THIS UP AND I'LL HAUNT YOU FOR THE REST OF YOUR FUCKING LIFE.

C: HE'S FOLLOWING ME.

A: WHAT DO YOU WANT?

B: TO DIE.

Met deze dialoog opent *Crave* (1998) van Sarah Kane. Afscheide, verlies en dood zijn aanwezig vanaf de eerste regels, maar ook de terugkeer van de doden en hun eeuwige vervloeking van o-

INFORMANT CONFIRMED 48 RGF PARA CDO AND A FEW MEMBERS OF THE GENDARMERIE PARTICIPATED I

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

één grote balpen in de hand hielden. Het ging om een verzameling van krachten die op eenzelfde doel gericht waren. Geen grootste gemene deler dus, maar een collectief gegeven waarbinnen ieder tot het uiterste van zijn kunnen gedreven werd. Ik kijk niet neer op de genoegens van werken in eenzaamheid, maar zeker in het theater komt de vraag naar het collectief op een bepaald moment te voorschijn. Het idee deel uit te maken van een dynamiek, van een collectieve energie, was voor mij fundamenteel. De adem die ermee gepaard gaat, lijkt me voor het theater van vandaag van vitaal

belang.

MARIE-FRANCE COLLARD: Het collectieve gegeven werd misschien ook door het onderwerp afgedwongen: met zo'n onderwerp kan je niet op je eentje eender wat doen. Daarom zijn we vrij snel op het idee gekomen Rwandezen bij het project te betrekken. Zij waren zowat onze beschermengels. In een eerste werkfase hebben we vooral documentatie verzameld en gereisd. Vervolgens hebben we de nood ervaren om Rwandezen bij ons te hebben, die aan de genocide ont- >>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

MRND FOR FINANCIAL AND MATERIAL SUPPORT. 5. INTERHAMWE HAS TRAINED 1700 MEN IN RGF MILITARY

gegaan. Is het onterecht om te gewagen van iets als een economische genocide?

HAIDER EN DE PAUS

Het blijkt dat Sartre het bij het rechte eind had. Tot nader order dient de politicus nog altijd geschat te worden naar zijn daden en niet naar zijn o zo nobele woorden. Achter de biecht van Annan, Clinton en Verhofstadt schuilt niets anders dan de wrede logica van het neoliberalisme. Gelegenheid is de beslissende factor. Geen enkel middel wordt geschuwd om de politiek-economische controle over de Afrikaanse rijkdom in handen te krijgen. Het mea culpa is alleen lippendienst aan een nieuwe en voorbeeldige Afrikaanse bondgenoot. En wat voor een! Het nieuwe Rwanda belichaamt weer maar eens de tegenstelling van Sartre. Amper vier jaar na slachtoffer te zijn geweest van een genocide, geven de slachtoffers zich in Congo

over aan de meest onmenselijke gruwel. Daarvoor heeft de Rwandese regering een jaarlijks budget van meer dan 140 miljoen dollar veel. In eigen land vindt men geen 10 miljoen dollar die nodig is om de hongersnood te bestrijden en heeft men slechts 10 miljoen Belgische frank over voor aids-preventie, terwijl 1 op 4 mensen in Kigali besmet is. Gelegenheid is de beslissende factor. Het regime in Kigali heeft in zes jaar tijd zijn krediet meer dan verloren.

Maar zijn we niet iemand vergeten? Natuurlijk, paus Johannes-Paulus II. Die heeft zich nog niet publiekelijk verontschuldigd voor het aandeel van de Kerk in de genocide. Hij deed dat ondertussen wel voor de fouten van het kerkelijk instituut aangaande de holocaust. Maar op 16 december aanstaande ontvangt de heilige vader de kerstboom die dit jaar het Vaticaan zal sieren. Het sparreding

zal deze keer geschonken worden door Oostenrijk. En Johannes-Paulus II zal hem plechtig in ontvangst nemen uit handen van... Jörg Haider. Wat zei Sartre ook alweer

* Jean-Paul Sartre, *L'Express* nr. 350, 6 maart 1958

* Jean-Paul Sartre, *Les Temps Modernes* nrs. 137-138, juli-augustus 1957

* M. Vandepitte, F. Merckx, P. De Vos en Van Duppen, *NGO's, missionarissen van de nieuwe kolonisatie*, EPO, 1994

* *Human Development Report* 1997 en 1998

* Steven Metz, *Reform, conflict and security in Zaire*, Strategic Studies Institute (Pentagon), 5 november 1994

venden. Meer dan een theaterstuk is Crave een stemmenstuk. Er personages, gereduceerd tot een letter uit het alfabet, in niet nader omschreven tijd en ruimte, lopen verloren in flarden taal: 'I don't have music, Christ I wish I had music but all I have words'. (Is het wanhopige verlangen naar de zang, naar 'music', uitgeen er ons nog rest van de tragische klacht? De zang die later dan woorden met de dood omgaat en die ons nu ontbreekt? Wordt het werk van eigentijdse auteurs als Botho Strauss en Peter Handke niet 'bespookt' door een nostalgie naar de Zang? En is de *Antate van Bisesero* die *Rwanda 1994* afsluit niet ook een poging om de Zang terug te winnen waar de woorden en de theatervormen (vrijen?)

Crave is een verbale wereld zonder de coördinaten die leven van dood, hoop van wanhoop, herinneren van vergeten kunnen opanaken: 'Listen. I am here to remember. I need to... remember. I have this grief and I don't know why.' Een wereld die bespookt wordt door een verdriet zonder referent, zonder ogenschijnlijke oorzaak. Een gebeurtenis die wel een effect (het verdriet) tot gevolg heeft, maar die als feit niet door het bewustzijn is geregistreerd. Freud heeft dit 'effect', dit onbestemde gevoel,

paradoxaal als een 'onbewust affect' omschreven. Paradoxaal omdat een affect dat niet op het bewustzijn inwerkt, eigenlijk geen affect genoemd kan worden. Er is sprake van een schok, maar dan van een schok die door het psychische apparaat van de geschokte niet wordt geregistreerd. Het is energie, maar in een onbruikbare vorm: energie die niet omgezet, niet gelokaliseerd, zelfs niet vergeten of verdrongen kan worden. Maar die later van zich laat horen. Iets wat geen introductie heeft gehad, manifesteert zich later toch: 'I have this grief and I don't know why.' Freud noemt dit de 'Nachträglichkeit'. Het doet zich voor als gevoel, als angst, als beklemming, als voorgevoel van een bedreiging, maar de huidige context biedt er geen verklaring voor.

De filosoof Jean-François Lyotard analyseert dit mechanisme van de 'Nachträglichkeit' in zijn essay *Heidegger en 'de joden'*, waarin hij het heeft over de breuklijn die Auschwitz heet en die als een barst loopt doorheen het westerse denken, de westerse politiek en de westerse kunst. Het gaat Lyotard om iets dat 'in het denken (in het psychische apparaat) van het Westen (West-Europa) de rol speelt van een niet-representeerbare, immanente terreur, van een onbewust affect, van een ziekte waartegen geen medicijn

DEMONSTRATIONS IN PLAIN CLOTHES. ALSO AT LEAST ONE MINISTER OF THE MRND AND THE SOUS-PREFECT OF RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

snapt zijn. Zij konden waken over de inhoudelijke juistheid van het project. Sommigen waren zevenentwintig familieleden kwijtgeraakt: zij hadden niets meer te verliezen. Individuele ijdelheden verdwijnen als sneeuw voor de zon als je met zoiets geconfronteerd wordt.

DELUCVELLERIE: Het doet vragen rijzen die verder gaan dan het theater. Tegen mijn leerlingen op het conservatorium van Luik zeg ik vaak dat de grote artistieke revoluties sinds het begin van de eeuw enkel maar hebben bevestigd dat je moet doen zoals Cézanne:

het volstaat om appels te schilderen. Het gaat er niet om of een rol goed is of niet, het gaat niet om de appels, het gaat om het schilderen. Eens dat gezegd, blijven er toch veel vragen. Gaat het alleen maar om de appels of de visie op de schilderkunst die uit de appels spreekt? Mensen hebben kathedralen gebouwd vanuit het gevoel in dialoog te treden met de werkelijkheid. Misschien moeten we op een voorzichtige manier opnieuw over het belang van het onderwerp praten. Vele dingen die vandaag in de theaterwereld gebeuren, lijken ons onbeduidend. In *Rwanda 1994* was niets onbedui-

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
CAMPS OUTSIDE THE CAPITAL. THE 1700 ARE SCATTERED IN GROUPS OF 40 THROUGHOUT KIGALI, SINCE

bestaat. Dat 'iets' verbindt hij met het joodse denken. Voor Lyotard staat het woord 'jood' voor de 'Wet': een gebod, een verplichting die hij ziet als grondmotief van het menselijke. Wat houdt die Wet nu in? Voor Lyotard niets anders dan de plicht 'om niet te vergeten'. De Wet verplicht ons te gedenken om niet te vergeten. Terwijl het westerse denken voor het 'weten' staat, staat het joodse denken in het teken van het 'gedenken': het gedenken dat het denken iets is vergeten. 'De joden' zijn 'in de westerse voltooiing, als project en als vooruitgang, datgene waardoor de wond van het onvoltooide keer op keer wordt opengereten.' De 'joden' leggen getuigenis af van ('herdenken') het feit dat het denken een gemis, een onvoltooidheid in zich bergt, die constitutief is voor het denken zelf. Het westerse antisemitisme en de 'Endlösung' zijn pogingen om dat gemis te elimineren, om het denken te 'bevrijden' van de terreur van de onvolmaaktheid. In de voorstelling *Rwanda 1994* is het personage van de jood Jacob een belangrijke katalysator in het bewustwordingsproces van de journaliste Bee Bee Bee. Hij richt zich tot haar met de woorden: 'Il y a des jours où je comprends les assassins. L'horreur nous mange aussi de l'intérieur.' De filosofie, het schrijven, de geschiedenis, de psychoanalyse, de kunst - als ze zichzelf ernstig nemen - krijgen volgens Lyotard

met deze innerlijke 'terreur' te maken. Het zijn vormen van anamnese, die toch getekend blijven door het noodzakelijk vergeten van datgene wat ze in de herinnering proberen te brengen.

Wat Lyotard beschouwt als 'de droefheid van de toeschouwer aan het eind van de twintigste eeuw', vindt Kadaré in een ander vorm terug aan het begin van de Griekse (en dus de westerse) beschaving. Zijn verklaring voor de Griekse obsessie met de Trojaanse oorlog, van Homeros tot de tragedies, is even aannemelijk als aanvechtbaar: 'Net zoals iemand zich plots een misdaad uit zijn jeugd herinnert, die hij dacht te hebben vergeten, zo ontwaakte in het Griekse volk, tot volle rijpheid gekomen, de spijt over een misdaad die het in zijn jeugd had begaan. Achthonderd jaar voordien had het het Trojaanse volk in zijn slaap verstikt.' Het gaat om een (onmogelijke) poging van de Grieken om hun schuld tegenover de Trojanen in te lossen. Om een eind te maken aan de eeuwenlange collectieve verdringing van de vernietiging van een gans volk. De scène van de Griekse tragedie en de Griekse literatuur wordt van dan af bevolkt door de doden uit de smeulende ruïnes van Troje. Kadaré spreekt van een act van bevrijding en verlossing, een vorm van exorcisme

KIGALI WERE IN THE DEMONSTRATION. RGF AND INTERHAMWE PROVIDED RADIO COMMUNICATIONS. 4. INFORMAN

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

dend. We werkten met mensen die alles effectief verloren hadden. Alle ijdelheden en gevoeligheidjes verdwenen. Vele dingen die geschreven waren, hebben we in de vuilnismand gegooid. Ieder werd ertoe gedwongen op zoek te gaan naar het meest essentiële, het meest eerlijke wat hij of zij te bieden had. Het einde van de voorstelling, de *Cantate van Bisesero*, is hier een voorbeeld van. Componist Garrett List, Marie-France en ik zijn naar Bisesero gegaan. Die ochtend zelf werden er nog schedels uit de heuvel gehaald. De lichamen lagen er nog, half in ontbinding. Op een erg gewelddadi-

ge manier voelden we ons dichtbij het gebeuren. Daar stond Garrett List, een Amerikaan, geboren in Arizona, opgegroeid in Californië, die aan de Juilliard School gestudeerd heeft, die met free jazz en hedendaagse muziek begaan is, die trombone heeft gespeeld in filharmonische orkesten. En hij vroeg zich af wat hij moest doen. Het enige wat hij kon doen, was proberen verder te gaan dan zichzelf. De opdracht was van die aard dat de samenwerking altijd van een zeldzame kwaliteit is geweest. Ik heb fragmenten geschreven en werd gevraagd de helft ervan weg te gooien, ik heb scènes her-

15

>>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

UNAMIR DEPLOYED HE HAS TRAINED 300 PERSONNEL IN THREE WEEK TRAINING SESSIONS AT RGF CAMPS

GENOCIDE OP DE BALKAN

RAYMOND DETREZ over de smalle grens tussen etnische zuiveringen en genocide, over de inflatie van het woord 'genocide'.

Genocide is een fenomeen van alle tijden en van overal, maar het heeft sinds het begin van de 19de eeuw in Europa een bijzondere dimensie gekregen. Dat heeft te maken met de opkomst van de ideologie van het nationalisme die voorhoudt dat de natie - in de praktijk is dat in Europa de 'etnische natie' - en de staat congruent moeten zijn. Dat impliceert dat binnen de grenzen van een 'natuurlijke' staat enkel mensen kunnen leven die behoren tot dezelfde etno-culturele gemeenschap (zelfde taal, eventueel ook zelfde religie, zelfde zeden en gewoonten, gemeenschappelijk verleden enzovoort),

kortom, die behoren tot hetzelfde volk. Leden van andere etno-culturele gemeenschappen (minderheden) moeten verdwijnen. Om dat te bereiken staat een waaier van middelen ter beschikking: van gedwongen assimilatie (bijvoorbeeld de afschaffing van faciliteiten inzake taalgebruik in de administratie) over het wegpesten en verdrijven van de leden van andere etno-culturele gemeenschappen (etnische zuiveringen) tot genocide. Op de Balkan bestaat de neiging de term 'genocide' in journalistiek populair-historisch taalgebruik te pas en te onpas te gebruiken, waardoor een zekere inflatie optreedt. Zo wordt gedwongen assimilatie al gauw 'culturele genocide' genoemd - wat tot de verbeelding spreekt, maar natuurlijk niet correct is. Het verwijderen van minderheden uit de resultaten van volkstellingen wordt dan

'statistische genocide' - wat eveneens een oneigenlijk gebruik van de term is. Maar helaas zijn er ook heel wat gelegenheden waarbij volkomen terecht van genocide in de eigenlijke zin van het woord kan gesproken worden. Toch berust de idee dat genocide typerend zou zijn voor de Balkan en op de Balkan vaker en/of op grotere schaal zou voorkomen dan in West-Europa meer op zelfde genoegzaamheid dan op kennis van zaken. De holocaust en de verdrijving van de Duitsers uit Polen en Tsjecho-Slowakije tijdens en na de Tweede Wereldoorlog blijven nog steeds ongeëvenaard. De wenselijkheid van staten met een etno-cultureel zo homogeen mogelijke bevolking is trouwens een West-Europees idee, dat aan de Balkanvolken opgedrongen werd als *nec plus ultra* van de moderne staatsorgan-

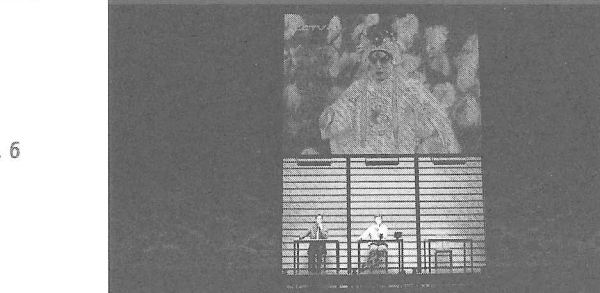
ij komt daarmee in de buurt van Heiner Müller die ergens schrijft dat we de doden steeds opnieuw moeten opgraven, omdat we alleen uit de doden toekomst kunnen halen. Als we een toekomst willen, moeten we de doden als 'dialogopartners' en 'dialogoogverstoorers' aanvaarden. De doden laten zich niet voorgoed begraven. Ze blijven de levenden achtervolgen als onzichtbare schimmen. Ze schaduwen de levenden en willen hen van hun ziel beroven: van de primitieve mythen over de volksverhalen vol heksen en spoken tot *The Night of the Living Dead* legt de populaire verbeelding deze angst bloot.

ok de tekst die ik nu schrijf, wordt door spoken bewoond. Hij bestaat voor een groot gedeelte uit woorden en zinnen die ik tijdens de Kosovo-crisis in 1999 in een soort dagboek neerschreef. Onbetrekkige en onbeholpen formuleringen, citaten en commentaren, om greep te krijgen op een gebeurtenis die zich ondanks - misschien precies dankzij - de dagelijkse stortvloed van beelden, analyses en live reportages aan ieder begrijpen leek te onttrekken. Daarnaast spookt Sarah Kane door deze tekst. Ze maakte in het voorjaar 1999 een einde aan haar leven. Door haar sterfdatum is Sarah Kane voor mij verbonden met het geweld in Kosovo. Dat

ook Engeland en de Balkan met elkaar verbonden zijn, had ze zelf al opgemerkt naar aanleiding van haar eerste stuk *Blasted*, dat een niet nader omschreven oorlog in Leeds situeert: 'Omdat er in Engeland lange tijd geen burgeroorlog is geweest, wil dat nog niet zeggen dat hetgeen in Bosnië gebeurt ons niet raakt.' Kane denkt de oorlog vanuit zijn afwezige aanwezigheid, vanuit zijn permanente mogelijkheid. Omdat de geografische aanduiding 'de Balkan', op bijna iedere pagina van Kadaré's essay, niet langer als een neutrale plaatsaanduiding kan worden gelezen, is ook zijn lectuur van Aischylos en de Griekse tragedie een commentaar geworden op het Balkanconflict. Boeken krijgen een betekenis door de plek waar en de datum waarop ze gelezen worden. Ieder boek draagt de inscripties van vele data en vele plekken, niet alleen uit de geschiedenis van de mensheid, maar ook uit de geschiedenis van een individu. Misschien zou je iedere keer dat je in een boek leest, er de datum moeten inschrijven. Engeland en de Balkan, vrede en oorlog zijn communicerende vaten. Net zoals het Griekse beschavingswonder en de slachting van Troje.

S A FORMER SECURITY MEMBER OF THE PRESIDENT. HE ALSO STATED HE IS PAID RF150,000 PER MONTH BY

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

werkt die Jean-Marie geschreven had... Iedereen heeft op geregelde tijdstippen zijn werk totaal moeten overdoen. Telkens weer hebben we de structuur opnieuw bekeken en de resultaten herwerkt. En dat alles zonder twist of onenigheid. Tijdens dit collectieve werk hebben we opnieuw aangeknoopt met een zeer belangrijke vorm van theaterpraktijk: een die het schrijven als onderdeel van het werken aan een voorstelling beschouwt, zoals de Grieken, zoals Shakespeare, Molière, Brecht of Beckett die hun eigen ensceneringen verzorgden. We hadden geen vorm die van tevoren vastlag.

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

RAINING FOCUS WAS DISCIPLINE, WEAPONS, EXPLOSIVES, CLOSE COMBAT AND TACTICS. 6. PRINCIPAL AIM

tie. De toepassing ervan in gebieden met een gemengde bevolking, zoals die op de Balkan overal voorkomen, heeft tot catastrofes geleid. Overigens staat ook de idee van de multiculturele samenleving, die vandaag de dag vanuit het Westen wordt aangeprezen, op het zijden naderak op het behoud van culturele identiteit, al even dwars op de Balkantradities als de etno-culturele homogeniteit. Opererend voor de Balkan, althans in de pre-nationalistische periode, tot op het einde van de 18de eeuw, zijn precies de eeuwenlange processen van etno-culturele versmelting door spontane taalkundige en in mindere mate religieuze assimilatie.

het discours evenwel waarmee de realisatie van de etno-culturele homogeniteit binnen de diverse Balkanstaten gepaard ging - en waartoe ook de rechtvaardiging behoort die eventueel aan genocide gegeven wordt - heeft op de Balkan bepaalde typerende kenmerken. Zo wordt het doel van de nationale

bewegingen in de 19de eeuw - het einde van de vijf eeuwen oude Osmaanse dominantie en de nationale onafhankelijkheid - gezien als het herstel van de eigen staat, zoals die - althans volgens sommige nationalistische historici - zou bestaan hebben vóór de verovering van het Balkanschiereiland door de Osmaanse Turken in het laatste kwart van de 14de eeuw. Met 'herstel' wordt niet alleen het herstel bedoeld van de eigen staat met de omvang die deze had in de periode van maximale expansie, maar ook het herstel van de voormalige etno-culturele situatie. Daarbij wordt de middeleeuwse staat voorgesteld als etnisch, dus wat taal en religie betreft homogeen. Dit impliceert dat mensen die andere talen spreken dan die van de dominante gemeenschap in de staat en/of een andere religie belijden, moeten 'verdwijnen'.

Dit 'verdwijnen' geldt in het bijzonder voor Turken en moslims, die zich onbetwistbaar

pas ná de komst van de Osmanen naar de Balkan op het grondgebied van de staat in kwestie gevestigd hebben. De Turkse moslims zijn dan ook de eerste slachtoffers geweest van etnische-homogeniseringsmaatregelen, inclusief genocide. Tijdens de Griekse en de Servische onafhankelijkheidsoorlogen in het begin van de 19de eeuw werden vele duizenden Turken verdreven of afgeslacht - niet alleen Osmaanse ambtenaren en militairen, maar ook onschuldige boeren. Tijdens de Russisch-Osmaanse oorlog van 1877-78 verdween de helft van de Turkse bevolking uit Bulgarije - ongeveer 700.000 mensen. Ze werden verjaagd of vermoord of kwamen om van ontbering.

LANDVERHUIZERS

Overigens hadden etnische zuiveringen en genocide niet alleen plaats om etno-culturele homogeniteit te creëren. Het verdrijven en uitmoorden van de Turkse bevolking gebeur-

NOTITIES APRIL-MEI 1999

Hoe kan ik voorkomen dat deze oorlog een hoop fragmenten en indrukken blijft, opgenomen temidden van zoveel andere fragmenten en indrukken? Ondanks of misschien precies omwille van de beelden en de commentaren, ontglipt de oorlog ons. Precies omdat de beelden aanspraak maken op waarheid, ontgaat die waarheid ons. De beelden van brandende Servische dorpen zijn misschien wel Servische propaganda? De beelden van de voltreffers van de NAVO-bommen zijn inwisselbaar. Er zijn intussen zoveel beelden gemaakt van vluchtende Kosovaren, dat oude beelden met nieuwe beelden worden gemonteerd. Er wordt muziek onder gezet. De beelden getuigen van reëel lijden, maar ze zijn ook opgenomen in een keten van tekens die dagelijks op ons netvlies geprojecteerd wordt, en daardoor onderhevig aan een eigen logica die zich niet meer uitsluitend tot de waarheid van het gebeuren verhoudt. Ze zijn niet langer informatie. Ze worden een appèl om hulp, om geld, om goederen. Ze worden ideologisch ingezet. Ze moeten een oorlog rechtvaardigen. De oorlog is er en toch maken de beelden hem zoek. In 'La Chartreuse de Parme' van Stendhal roept een personage tijdens het hoogtepunt van de slag bij Waterloo uit: 'Ceci est-il une véritable bataille?' Meer dan anderhalve eeuw later zal Baudrillard

hem een felbetwist maar provocerend antwoord geven: 'La guerre du Golf n'a pas eu lieu.'

'Ik zwijg zo lang, ongelukkige, van mijn stuk gebracht/ door rampen want wat ons hier treft is zo buitensporig,/ dat je het onheil niet kunt uitspreken noch ernaar vragen.' Het is de klacht van de Perzische koningin in Aeschylus' tragedie 'Perzen' wanneer zij verneemt dat het Perzisch leger door de Grieken is verslagen. Enkele jaren na de Perzische oorlogen waarin hij zelf heeft meegevochten, beschrijft Aeschylus het geweld van de kant van de verliezers, van de slachtoffers, van hen die door de Grieken 'barbaren' werden genoemd. De filosoof William Desmond schrijft: 'De tragedie komt op omdat we aandacht krijgen voor het verwarrende bestaan van het andere dat iedere ontologische zelfgenoegzaamheid die mensen menen te bezitten of omwille van hun eigen zijn opeisen, onontkooombaar verstoort en vernietigt. We zijn metafysische wezens in zoverre het tragische doorbreekt, in de mate waarin we weten dat ons zijn een zijn is dat zichzelf verliest, dat de weg kwijt raakt. We weten dat onze staat van zijn onvermijdelijk een staat van verlies is. Het verloren-zijn is een dimensie die het mens-zijn dieper bepaalt dan we aanvankelijk zouden denken.'

THE MRND PARTY TO TRAIN INTERHAMWE. DIRECT LINK IS TO CHIEF OF STAFF RGF AND PRESIDENT OF THE

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

Schrijven was voor dit project schrijven, voor die mensen die zouden spelen...

ETCETERA: De voorstelling bevat een veelheid aan dramatische of dramaturgische vormen. De centrale spanning echter blijft diegene tussen wat er in werkelijkheid gebeurd is en wat men in het theater toont, tussen het documentaire en de fictie. Als je de voorstellingen in Avignon met die van nu vergelijkt, lijkt het evenwicht tussen de twee veranderd.

COLLARD: In Avignon hebben we een fase uit het werkproces getoond, niet de afgewerkte voorstelling.

ETCETERA: Net die verschillende fases weerspiegelen toch het theaterale onderzoek dat jullie gedurende vier of vijf jaar verricht hebben. In Avignon, juli 1999, leek het alsof jullie te veel informatie kwijt wilden aan het publiek. In Brussel, maart 2000, was er een meer evenwichtige verhouding tussen het documentaire en de fictie.

17

>>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

OF INTERHAMWE IN THE PAST WAS TO PROTECT KIGALI FROM RPF. SINCE UNAMIR MANDATE HE HAS BEE

de dikwijls met de bedoeling zich meester te maken van de eigendommen van de verjaagden. De verdeling van de gronden van de Turkse 'landverhuizers' vormde één van de belangrijkste interne politieke kwesties in de jonge Griekse en Servische staat. Ook tijdens de (burger)oorlog in Kroatië en Bosnië-Herzegovina hebben de uitvoerders van de etnische zuiveringen zich op grote schaal schuldig gemaakt aan plunderingen. De woningen van de verdrevenen werden vaak door anderen ingepalmd.

Niet alleen Turkse moslims, maar alle moslims op de Balkan zijn het slachtoffer geworden van homogeniseringsmaatregelen als gedwongen bekeringen tot het christendom, verdrijvingen, slachtpartijen. Dus ook die moslims die op basis van taalkundige criteria tot het 'eigen volk' behoorden, b.v. de Pomakken (Bulgaarse moslims) en de Bosnjakken (Bosnische moslims), die Bulgaars, respectievelijk Servo-Kroatisch spraken, dezelfde

taal dus als hun belagers. Tijdens de Balkanoorlogen in 1912-13 ondernamen de Bulgaarse autoriteiten massale bekeringscampagnes onder de Pomakken in het pas door hen veroverde Rodopengebergte. In Kosovo en Montenegro werd de Albanese bevolking systematisch en met gebruikmaking van zoveel geweld verjaagd, dat het onderscheid tussen etnische zuiveringen en genocide vervaagde. De onderdrukking en vervolging van moslim volks- of althans taalgenoten was mede het gevolg van het feit dat in het Osmaanse Rijk tot ver in de 19de eeuw alle moslims 'Turken' genoemd werden - zoals alle orthodoxe christenen 'Grieken' waren. Die gewoonte bestaat vandaag nog steeds in Griekenland en Servië. Tijdens de (burger)oorlog in Bosnië noemden de Serven de Bosnjakken denigrerend Turken en generaal Mladic beschouwde de moord op meerdere duizenden Bosnjakken in Srebrenica als 'wraak' voor wat 'de Turken' - de Osmaanse Turken - de Serven

gedurende eeuwen aangedaan hadden. In leerboeken geschiedenis, historische romans en films, vervaardigd op de Balkan, worden systematisch een bloedstollend beeld gegeven van het 'Turkse juk' als een periode van slavernij en onophoudelijke slachtpartijen. Daarmee wordt dan de discriminatie en slechte behandeling van Turken - echte etnische Turken en moslims *tout court* gerechtvaardigd: de Turken moeten boeten voor wat hun voorouders de Osmaanse Turken in het verleden aangericht hebben. De niet-Turkse moslims ondergaan hetzelfde lot, want zij hebben als renegaten met de Osmaanse Turken gecollaboreerd. Daarbij moet men voor ogen houden dat de Albanese en Bosnische (en in mindere mate de Bulgaarse) moslims over het algemeen goed geïntegreerd waren in het Osmaanse staatsbestaan en tal van privileges genoten. Ze hebben de Osmaanse staat vaak tot het laatste moment verdedigd - ook wel in de wetenschap

et verdriet is 'buitensporig', het bevindt zich buiten de 'sporen' van de taal, van het zegbare, van de representatie. Het hult zich in een stilte die zich niet uitspreekt. Hoe vindt het verlies een taal? Bestaat er een politiek van het niet-spreken, van het verlies, van het verloren zijn? Het politieke denken kan niet omgaan met verlies. De paniek wanneer de Stealth-helicopter wordt neergehaald: wat onzichtbaar (want geheim) had moeten blijven, wordt vol trots voor de Serviërs getoond. Verlies - materieel verlies, verlies aan mensenlevens, maar ook moreel verlies en gezichtsverlies - kan alleen vermeden worden door onzichtbaarheid, afwezigheid en wijzigzaamheid. Daarom stuurt de NAVO geen grondtroepen. Daarom wacht het zolang voordat een misser officieel wordt toegegeven. Het verlies, elk verlies, zolang mogelijk uitstellen. De militaire operaties worden een succes genoemd. Wesley Clark, opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten, zegt dat de NAVO zal winnen, omdat de NAVO niet mag verliezen. De politiek van het grote Gelijk kan niet omgaan met het verlies, met het verloren-zijn.

Peter Sloterdijk definieert de categorische imperatief van de moderne tijd in kinetische termen: 'om voortdurend als wezens van de vooruitgang werkzaam te zijn moeten we alle situaties overwinnen waarin de mens een in zijn beweging geremd, een in zichzelf stilgelegd, een onvrij, een deerniswekkend vast-gelegd wezen is.' Lyotard spreekt over een 'metafysica van de ontwikkeling' die echter geen enkele finaliteit heeft: 'De ontwikkeling wordt niet gemagnetiseerd door een Idee, zoals de emancipatie van de menselijke rede en vrijheid. Ze reproduceert zich door zich alleen vanuit haar eigen inwendige dynamiek te versnellen en uit te breiden.' Het is de 'totale mobilisatie' van de moderne maatschappij die aan de hand is. De moderniteit als een oorlogssituatie. Oorlogen staan voor Heidegger in het teken van de 'Vernutzung', het gebruiken en verbruiken van materieel en van mensen. Daarin kondigt zich een opheffing aan van het verschil tussen oorlog en vrede: 'Op de vraag wanneer er vrede zal zijn, is geen antwoord te geven; niet omdat wij niet kunnen zeggen hoe lang de oorlog nog zal duren, maar omdat er wordt gevraagd naar iets dat niet meer bestaat, omdat de oorlog niet meer op een vrede kan uitlopen. De oorlog is een variëteit van het verdoen van het zijnde geworden, dat in een tijd van vrede wordt voortgezet.'

RND FOR FINANCIAL AND MATERIAL SUPPORT. 5. INTERHAMWE HAS TRAINED 1700 MEN IN RGF MILITARY
 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

COLLARD: In Avignon tekenden zich inderdaad dingen af waarvoor we in de encensering nog geen oplossing gevonden hadden. Ik denk vooral aan de visioenen. Na Avignon hebben we de manier gevonden om ze te brengen door onder meer met marionetten te werken. Vanaf het moment dat we ervoor gekozen hebben om over Rwanda en over de genocide te spreken, hebben we het hoofd moeten bieden aan onze totale onwetendheid van de geschiedenis van dat land, van wat er in dat land gebeurd is. Voordien hadden we geen speciale band met Rwanda: wij zijn geen kinderen van koloniale of

ontwikkelingshulpers. Onze verhouding tot Rwanda was zoals die van de meerderheid van het publiek, zonder achtergrondkennis. Die moesten we eerst verwerven. Eens die fase achter de rug, hadden we meer vrijheid om aan de theatraliteit te denken.

DELUCVELLERIE: Ik ben meer en meer tevreden over de manier waarop de voorstelling evolueert. Ook over de manier waarop ze gespeeld wordt: kalmer, bescheidener, minder gespannen, minder gebiedend dan bij het begin. Momenteel slagen we erin haar te

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
 ORDERED TO REGISTER ALL TUTSI IN KIGALI. HE SUSPECTS IT IS FOR THEIR EXTERMINATION. EXAMPLE HE

schap van wat hen te wachten stond na het verdwijnen van die staat.

at gestreefd werd naar *etnische* homogenisering en niet enkel naar een homogeen christelijke bevolking, blijkt uit de etnische zuiveringen die tijdens de Balkanoorlogen in later werden uitgevoerd ten aanzien van onderstalgige *christenen*. Orthodoxe Albanen en Bulgaren werden verjaagd uit Griekenland, Grieken en Roemenen uit Bulgarije, Bulgaren uit Roemenië, enzovoort. Ook hier keer gingen de etnische zuiveringen soms gepaard met zulke barbaarsheden, dat de kwalificatie genocide wellicht niet misplaatst

et streven naar herstel van de pre-Osmaanse staat reikte verder dan het traditionele precedentisme, waarbij in principe enkel gebieden bewoond door volksgenoten 'bevrijd' en geannexeerd worden. Er werd ook gestreefd naar de annexatie van gebieden waar de volksgenoten een minderheid vormden of

zelfs helemaal afwezig waren, maar die wel ooit in het verleden deel uitgemaakt zouden hebben van de eigen staat. Kosovo is een goed voorbeeld van zo'n gebied: de Albanese aanwezigheid bedroeg in de Middeleeuwen slechts enkele percenten, maar door gestage immigratie van Albanen en een snelle aangroei van de Albanese bevolking was het gebied in 1913, toen het deel ging uitmaken van het Koninkrijk Servië, al voor tweederde bevolkt door Albanen. De serbisering van Kosovo stelde, om deze numerieke redenen, grote problemen en de getroffen maatregelen waren, zoals we zagen, al van in het begin bijzonder radicaal: ook hier weer etnische zuiveringen, uitgevoerd met een brutaliteit die aan genocide grenst. Een bijkomende reden om compacte en omvangrijke minderheden op een of andere manier te 'eliminieren', is het gevaar dat ze met zich meebrengen voor territoriale aanspraken van een buurland dat zijn onder-

drukte volksgenoten wil 'bevrijden' door annexatie van hun woongebied. Etnische zuiveringen, eventueel overgaand in genocide, worden dan ook vaak toegepast om onderhandelingsposities te verstevigen. Op een gebied, waaruit een bepaalde etno-culturele gemeenschap definitief verdwenen is, kan deze gemeenschap immers geen territoriale aanspraken meer maken. Deze overweging was doorslaggevend bij de etnische zuiveringen die werden doorgevoerd tijdens de Balkanoorlogen en tijdens de (burger)oorlog in Bosnië. De Serven verdreven Bosnjakken en Kroaten uit gebieden die ze als Servisch beschouwden om te beletten dat later Bosnjakken en Kroaten deze gebieden zouden opeisen met het argument, dat ze bewoond werden door volksgenoten. Om dezelfde reden verdreven de Kroaten Serven en naderhand ook Bosnjakken uit de gebieden die ze als Kroatisch beschouwden. De verdrijving van Serven uit Kosovo door de Albanen-

NOTITIES APRIL-MEI 1999

Sarah Kane noemde de oorlog haar enige en tegelijk het enig mogelijke onderwerp: 'Voor mij is er niets anders om over te schrijven. Het is het meest dwingende onderwerp om te confronteren.' Is oorlog de moderne vorm van de tragedie, zoals Napoleon reeds zei? Is oorlog de meest extreme vorm van het tragische verloren-zijn van de mens? Als dat zo is, dan heeft deze eeuw aan het tragische een nieuwe dimensie gegeven: nooit is het verlies door oorlog zo groot geweest, materieel, aan mensenlevens en niet in de laatste plaats moreel. De oorlog is de fatale horizon van het denken geworden: nooit was de informatie rond oorlogen zo gedetailleerd; nooit was oorlog zo ongrijpbaar voor het verstand en voor de ethiek.

Het is eigen aan de mens om datgene wat hem overkomt te benoemen en het met behulp van bepaalde discursieve strategieën een plaats te geven in een coherent en samenhangend geheel. Dat geldt zowel voor het individu als voor de gemeenschap. Ervaringen worden pas in de vorm van verhalen opgenomen in de bloedbaan van het leven. Er zijn gebeurtenissen die we niet kunnen inpassen in ons gangbare wereldbeeld met zijn keten van oorzaak en gevolg. In zijn boek 'Waterloo Verdun Auschwitz. De liquidatie van het

verleden' noemt Eelco Runia dit soort gebeurtenissen - en de titel van zijn boek noemt er drie - anomalistisch, 'gebeurtenissen waarvan de werkelijkheid de perken van het normale bestaan schromelijk buiten gaat. Mijn uitgangspunt is dat de manier waarop een maatschappij reageert op een anomalistische gebeurtenis, gekend wordt door de specifieke manier waarop die maatschappij omgaat met de ambivalentie tussen de wens deze gebeurtenis haar oninpasbare vreemdheid te laten behouden en het verlangen haar in een sluitend verhaal onder te brengen.'

Wat er op dit ogenblik gebeurt - de massale vlucht van de Kosovaren voor de wreedheden van de Serviërs en niet aflatende, verwoestende bombardementen van de NAVO - is zo een anomalie. De paradoxen zijn misschien te groot om ermee te kunnen leven. Een militair actie uit humanitaire overwegingen die een humanitaire catastrofe heeft veroorzaakt. Een oorlog uit internationale morele principes maar die juridisch eigenlijk geen grond heeft om op te staan omdat niet de VN maar de NAVO het initiatief heeft genomen. Een conflict waarin beide partijen een zwart-wit-propaganda voeren en niet beseffen hoe ze mekaar meesleuren in een draaikolk van geweld en destructie. De oorlogsrhetorie speelt in beide kampen met Goed en

CAMPS OUTSIDE THE CAPITAL. THE 1700 ARE SCATTERED IN GROUPS OF 40 THROUGHOUT KIGALI. SINCE

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

spelen zonder enige vorm van agressiviteit.

De vraag is natuurlijk wat te doen met al het materiaal dat we verzameld hadden. We hebben beelden op televisie gezien, mensen hebben ons hun verhaal verteld, vervolgens hebben we tonnen boeken gelezen en specialisten ontmoet, we zijn in Rwanda geweest... Als ik in Frankrijk over Algerije spreek (en ik ben Fransman), dan kan ik altijd een minimum aan kennis vooronderstellen bij het publiek. Hetzelfde geldt voor de Tweede Wereldoorlog. Wat Rwanda betreft, is er niet alleen een gebrek aan informatie, de mensen zijn

ook nog eens bevooroordeeld: 'Afrika zit zo in mekaar.' Hoe konden we een minimum aan informatie meegeven zodat een aantal dingen begrijpelijk zou worden, zonder in een didactische aanpak te vervallen? Jean-Marie en Marie-France hebben vele scènes geschreven, zich verschillende situaties voorgesteld. Bij het begin bestond twee derde van de voorstelling uit een live televisie-uitzending, met op het toneel camera's, captatie-wagens, enz. Zo wilden we de tegenstelling tonen tussen opinie en informatie. Het zag er verschrikkelijk uit. Tientallen en tientallen pagina's hebben we weg- >>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

GAVE WAS THAT IN 20 MINUTES HIS PERSONNEL COULD KILL UP TO 1000 TUTSIS. 7. INFORMANT STATES H

zen sinds de zomer van 1999 is er eveneens op gericht de etnische aanspraken van Servië op Kosovo te ondergraven.

Etnische zuiveringen en genocide kunnen ook om puur militair-tactische redenen uitgevoerd worden, zonder dat het daarbij de bedoeling is de getroffen bevolking definitief te verwijderen. In de zomer van 1998 bestreden de Serven in Kosovo het UCK door de dorpen, waar het zich schuil hield, systematisch te bombarderen en de dorpelingen, die al dan niet van harte onderdak boden aan de guerrillastrijders, massaal te verdrijven. Dit is, zoals onder meer het Amerikaanse optreden in Viëtnam aantoonde, de gebruikelijke manier om guerrilla-activiteiten te bestrijden. De Serven waren daarbij het actiefst in de streek van Drenic - een traditionele Albanese verzetshaard - en langs de Albanese grens, ten einde de aanvoerroutes van wapens uit Noord-Albanië af te snijden.

Enkele honderdduizenden Kosovaren geraakten op de dool en velen vluchtten de grens over, maar het was op dat ogenblik niet het Servische opzet Kosovo etnisch te zuiveren, laat staan over te gaan tot een genocide.

Tijdens de NAVO-bombardementen in de zomer van 1999 werden Kosovaren wel systematisch door de Serven verdreven. Het is echter weinig waarschijnlijk dat de Servische leiding werkelijk gedacht heeft dat de internationale gemeenschap niet vroeg of laat de terugkeer van deze verdrevenen zou afdwingen. Het is veel aannemelijker dat, zoals Rob De Wijk in *Pyrrus in Kosovo* (Amsterdam, 2000) betoogd heeft, de Servische leiding door een massale vluchtelingenstroom op gang te brengen, druk wilde uitoefenen op de NAVO ten einde de bombardementen te staken. Gezien de 'onkwetsbaarheid' van de NAVO-luchtmacht en de afwezigheid van NAVO-grondtroepen, die konden

aangevallen worden, was dit zowat het enig middel dat de Serven ter beschikking stonden. De NAVO kwam door de vluchtelingenstroom ook inderdaad sterk onder druk te staan, maar is uiteindelijk toch niet gezwicht.

In 1999 vertoonde de verdrijving van de Kosovaren wel ook de kenmerken van een echte etnische zuivering. Blijkbaar oordeelde de Servische leiding dat nu er diplomatiek niets meer te verliezen was, beide - oorlogvoering en etnische zuivering - in één moei door konden. Zo werden bijvoorbeeld identiteitspapieren, eigendomsbewijzen en de gelijke vernietigd en woningen geplunderd en in brand gestoken om de terugkeer van de vluchtelingen onmogelijk te maken. Milosevic werd door het Internationaal Tribunaal in Den Haag dan ook met rede beschuldigd van oorlogsmisdaden, waardoor zijn internationale positie uiteindelijk nog meer verzwakte.

Zoals hier al enkele malen gebleken is, blij

vaad: het Westen noemt Milosevic 'de slager van de Balkan', in Servië verglijdt het gezicht van Clinton in dat van Hitler in een computer-gemanipuleerd beeld. De Servische propaganda heeft het nationalisme ver overschreden: een reuzenposter van Ghandi met op zijn schouder ontblote bovenlijf de schietschijf die uitgegroeid is tot een nationaal Servisch symbool. De man die de geweldloosheid predikte wordt opgevoerd als bondgenoot van een man die een genadeloze etnische zuivering doorvoert. Maar ook de Amerikanen zijn bewust(?) het slachtoffer van dit soort omkeringen. Hun aanvalspijpen noemen ze 'Apache' en 'Tomahawk', namen die verwijzen naar de Indianen, slachtoffers van die andere massale uitroeiing door het blanke Amerikaanse leger. Spoken worden uitgebannen voor er symbolische bondgenoten van te maken.

...og voordat de Golfoorlog goed en wel begonnen was, werd er al gesproken van een Nieuwe Wereldorde. Ook nu staan de heropbouw van Servië en een eventueel Marshall-plan voor de Balkan al op de internationale politieke agenda. Het lijkt een strategie te zijn om het heden niet te moeten beleven, om niet te moeten zien dat het gebeurt. Het heden wordt ingepast in een plan dat vanuit een nog niet aanwezige toekomst een betekenis moet geven aan het

gebeuren. Het beeld van een toekomstige, politiek stabiele Balkan rechtvaardigt en verklaart het ongrijpbare en onbegrijpelijke nu. 'In alle gevallen wordt het verleden van zijn scherpe kanten ontdaan, en in alle gevallen kan men zich afvragen of dit niet gebeurt om maar niet met de onverteerbare aspecten van het nu geconfronteerd te worden.' (E. Runia) In het geval van de oorlog in Kosovo wordt het heden, nog voordat het gebeurt, al van zijn scherpe kanten ontdaan. Het geweld wordt getoond en verhuld in eenzelfde beweging. Op een raket wordt een camera geïnstalleerd. De camera vliegt met de raket op het doel af, en als het projectiel zijn doel raakt, ontploft ook het beeld in honderdduizend grijze korrels en ontleent letterlijk het zicht op het gebeuren. 'Door deze verhalen "verteert" de patiënt als het ware zijn ervaringen - wat niet wil zeggen dat deze ervaringen getrivialiseerd of gebanaliseerd worden, maar wel dat deze ervaringen niet langer als Fremdkörper door het bewustzijn spoken en niet langer strijdig zijn met de verhalen waarop de patiënt zijn identiteit en zijn geloof in het leven baseert.' (Runia)

De moderniteit is de revolte van de mens tegen zijn oorspronkelijke passiviteit, tegen zijn onderworpenheid aan het noodlot. De geschiedenis van de moderne mens is een emancipatorisch, actief

NAMIR DEPLOYED HE HAS TRAINED 300 PERSONNEL IN THREE WEEK TRAINING SESSIONS AT RGF CAMPS.

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

gegooid. Het daagde dat de televisie in zekere zin onbekwaam is om ernstige informatie te geven, wil ze blijven wat vandaag de dag onder televisie verstaan wordt: geanimeerd, levendig, met een hoog tempo, enz. We stonden dus voor de keuze. Ofwel respecteerden we een min of meer realistische televisievorm en kregen we de absolute chaos en zeer weinig informatie op het toneel, een artistieke vulgariteit die niet in woorden te vatten is; ofwel leek het helemaal niet meer op televisie, maar waarom zouden wie die referentie dan behouden? Er zijn toen verschillende oplossingen gekomen, waar-

onder een heel extreme: een man komt op en houdt een lezing van een halfuur. Daarmee zitten we natuurlijk op de grens van wat representatie is. Maar dramaturgisch gesproken verwijst dat grensmoment ook naar het openingsmoment van de voorstelling, naar de persoon die aan de genocide ontsnapt is. Voor mij maakt ook zij deel uit de representatie, al is haar aanwezigheid strikt gesproken geen theater. Zij stelt zichzelf voor, zij speelt haar eigen rol. Maar op het toneel is zij niet dezelfde als in het gewone leven of als wanneer zij een lezing houdt.

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

DISAGREES WITH ANTI-TUTSI EXTERMINATION. HE SUPPORTS OPPOSITION TO RPF BUT CANNOT SUPPORT

dikwijls geen strikt onderscheid te maken tussen etnische zuiveringen en genocide. Etnische zuiveringen gaan dikwijls - hoewel niet altijd - met een zulke mate van fysiek geweld gepaard dat er doden vallen. Het gaat om het gebruik van geweld om de bevolking te intimideren. Hoeveel doden moeten of mogen er vallen alvorens we spreke is van genocide? Of volstaat al de potentiële mensen op basis van hun etno-culturele kenmerken fysiek te liquideren en volstaat één slachtoffer? Er zijn diverse definities van het begrip 'genocide' in omloop, elk met hun eigen juridische implicaties, maar het lijkt voor de hand te liggen dat doden met de bedoeling leden of de leden van een bepaalde etno-culturele gemeenschap van een bepaalde plaats te verwijderen als genocide kan bestempeld worden, hoe veel of hoe weinig slachtoffers er ook vallen.

WEDERZIJDSE GENOCIDE

Een ander probleem vormt wat we 'mutuele genocide' zouden kunnen noemen. Is er ook sprake van genocide wanneer twee of meer strijdende partijen, met de bedoeling elkaars bevolking te verjagen, massaal slachtoffers maken onder de civiele bevolking? Zou de holocaust nog steeds de holocaust zijn indien de Joden ook zes miljoen Duitsers in uitroeiingskampen omgebracht hadden? Wanneer men aanvaardt dat moorddadige vormen van etnische zuiveringen als genocide kunnen bestempeld worden, lijkt het perfect mogelijk dat legers en milities van diverse nationale herkomst, strijdend om een etnisch gemengd gebied, zich alle aan genocide schuldig maken. Dit lijkt het geval te zijn in de recente conflicten in ex-Joegoslavië, met name in Bosnië-Herzegovina. Wanneer we kijken naar de cijfers van de slachtoffers van de oorlog in Bosnië-Herce-

govina, dan constateren we dat onder de drie betrokken partijen - Bosnjakken, Kroaten en Serven - een groot aantal slachtoffers is gevallen: volgens min of meer officiële cijfers van de Bosnische regering van onmiddellijk na het conflict waren dat 180.000 Bosnjakken, 120.000 Serven, 35.000 Kroaten. Deze getallen bevatten ook de indirecte slachtoffers van de oorlog en liggen, naar later is gebleken, te hoog, maar de verhoudingen tussen de aantallen slachtoffers binnen de drie groepen kloppen. Het blijkt dat binnen elke gemeenschap proportioneel ongeveer hetzelfde aantal slachtoffers gevallen is, met die correctie dat de Bosnjakse slachtoffers oververtegenwoordigd en de Kroatische ondervertegenwoordigd zijn. De cijfers van de 'potentiële' slachtoffers van de genocide - de vluchtelingen, waartoe we zowel *refugees* (buiten Bosnië-Herzegovina) als *displaced persons* (binnen

project. Het moderne project is een kinetische utopie, aldus Sloterdijk. Maar de moderne tijd is onder een 'postmoderne' laag terecht gekomen: 'Misschien is de postmoderne tijd het best zo te herkennen: hij verandert de trotse actieve zinnen van de moderne tijd in passieve zinnen of in onpersoonlijke zinswendingen. Dat verraadt niet alleen een grammaticaal maar ook een ontologisch engagement - het gaat om niets meer en niets minder dan om de mogelijkheid naast daden, producties en afspraken ook lijden, gebeurtenissen en processen in de hedendaagse zin van het "zijn" op te nemen. De moderne tijd heeft ons overvoerd met handelingstheorieën - van het lijden wist hij alleen maar te vertellen dat het als motor van handelingen "gebruikt" kan worden. Maar wat zou het betekenen als in de talloze culturele aanzetten tot postmodernismen zich nu de noodzaak aankondigde een gepassioneerd bewustzijn van menselijke eindigheid te ontwikkelen, een bewustzijn van tweede passiviteit, die alleen aan de achterkant van het project moderne tijd gevormd kan worden? Wat betekent vanuit een tweede passiviteit de historisch bewogen wereld?'

NOTITIES APRIL-MEI 1999

Iedere analyse van geweld stoot op de harde kern van een mimetisch exces. De zender TV5 wist te melden dat de Servische televisie de film 'Apocalypse Now' had uitgezonden. De bedoeling was overduidelijk: de onverantwoorde en agressieve imperialistische politiek van de Verenigde Staten aanklagen. Of de film daarvoor geschikt is, laat ik hier in het midden. Wel maakt hij iets anders duidelijk over wat er aan de hand is in het militaire conflict op de Balkan. In 'Apocalypse Now' krijgt een officier de geheime opdracht een einde te maken aan de terreur van een Amerikaanse generaal die zich in de oerwouden van Viëtnam heeft teruggetrokken en daar, zonder enige verantwoording af te leggen aan het militaire opperbevel, een gruwelijke privé-oorlog voert. De zoektocht door het woud wordt een afdaling in de nacht van het geweld, in het hart van de duisternis. Duidelijk wordt dat in iedere oorlog een andere oorlog woedt, een oorlog die door niets of niemand gecontroleerd wordt. De officiële legerleiding en de krankzinnige generaal in het oerwoud staan niet tegenover elkaar als een rechtvaardig en binnen de perken gehouden geweld aan de ene kant en een onaanvaardbare en zinloze wreedheid aan de andere kant. Iedere oorlog wordt getekend door een gewelddadig en oncontroleerbaar exces.

TRAINING FOCUS WAS DISCIPLINE, WEAPONS, EXPLOSIVES, CLOSE COMBAT AND TACTICS. 6. PRINCIPAL AI

RWANDA 1994

RWANDA 1994

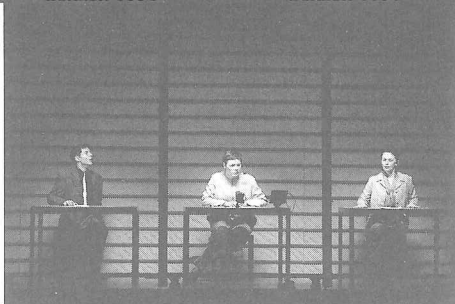
RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

PIEMME: In het hele werkproces heeft de tegenstelling tussen het documentaire en de fictie een belangrijke rol gespeeld. Het is zoals Marie-France heeft gezegd: we moesten het probleem van de informatie oplossen vooraleer we de fictie te voorschijn konden laten komen. Ik heb die vraag als een verschrikking ervaren: hoe kan je fictie schrijven als Yolande net de waarheid - tussen aanhalingstekens - heeft verteld? Hoe kan je aan de hand van theaterpersonages een verhaal vertellen als eender welk televisiebeeld van de geno-

>>

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

KILLING OF INNOCENT PERSONS. HE ALSO STATED THAT HE BELIEVES THE PRESIDENT DOES NOT HAVE FULL

Bosnië-Herzegovina) rekenen - leveren ongeveer hetzelfde beeld op. Deze cijfers tonen aan dat de drie gemeenschappen het slachtoffer zijn geweest van etnische zuiveringen en genocide, zij het niet alle drie in dezelfde mate. Ze impliceren ook dat er zich onder de drie strijdende partijen mensen bevinden, die zich aan etnische zuiveringen en genocide hebben schuldig gemaakt - mensen die als oorlogsmisdadigers (zouden moeten) veroordeeld worden. De ene schuld wist natuurlijk de andere niet uit.

Bij de recente gebeurtenissen in Kosovo kan de vraag gesteld worden naar de omvang van de genocide. Tijdens de acties van het UCK en de represailles daartegen van de Servische ordestrejdkrachten in 1998 vielen er in Kosovo ongeveer 2000 doden - militairen en civiele personen. Zoals we al zagen had het Servische militaire optreden vooral de uitschakeling van het UCK op het oog. Op

dat moment was er nog geen sprake van echte etnische zuiveringen en dus ook niet van genocide - al zal de vlucht van vele duizenden Kosovaren voor de Servische nationalistenvolk zeker geen ongewenst bijeffect geweest zijn. Hoe dan ook kunnen de doden niet bestempeld worden als slachtoffers van genocide - zij het natuurlijk wel van een bijzonder brutaal en inhumain militair optreden.

Tijdens de bombardementen in 1999 voerden de Serven volgens NAVO-woordvoerder Shea massale slachtingen uit onder de Kosovaarse bevolking, waarbij cijfers tussen 10.000 en 100.000 slachtoffers genoemd werden. Deze genocide vormde een van de belangrijkste legitimaties van het NAVO-optreden. In de periode tussen het beëindigen van de bombardementen begin juni 1999 en het begin van de winter slaagden forensische teams erin, na onderzoek van een derde van het

aantal massagraven, 2.108 lijken op te graven. In de periode tussen het hervatten van de opgravingen in de lente van 2000 en half augustus zijn daar nog 680 lijken bijgekomen. De som van beide getallen klopt ongeveer met het aantal als gedood of vermist opgegeven personen. Een deel van de lijken is afkomstig van UCK-strijders, die sneuvelden tijdens de verbeterde gevechten tussen de guerrillero's en de Servische ordestrejdkrachten tijdens de NAVO-bombardementen, en kunnen dus niet als slachtoffers van genocide aangerekend worden. Anderen stierven wel als gevolg van de oorlog, maar niet in het kader van genocide. Van nog anderen weet men niet in welke omstandigheden ze om het leven kwamen en welke hun nationaliteit is. De aantallen zijn van die aard dat ook hier weer de indruk ontstaat dat de moorden gebeurden in het kader van de verdrijving van de Kosovaarse bevolking

De NAVO houdt vol dat dit militaire conflict met Servië geen oorlog is, dat het niet gaat om de destructie van een land of van een volk. De interventie heeft een zeer concreet objectief en dat is het reduceren van de militaire slagkracht van Milosevic met de bedoeling om het vredesplan van Rambouillet te doen aanvaarden. Dat objectief wordt militair uitgewerkt in duidelijk omschreven fases. De legerwoordvoerders verklaren dat het vooropgestelde schema nauwgezet en met succes gevolgd wordt. De fundamentele vraag is echter of de NAVO bij machte is te zeggen dat dit geen oorlog is en dat alles in functie staat van één concreet objectief. Is het mogelijk te bepalen wat een oorlog is en wat niet? Verloopt geweld ooit volledig volgens schema? Getuigt die gedachte niet van een onverzadeloze overschatting van het rationele vermogen van de mens?

Ondanks de retoriek van de controle en de succesvolle aanvallen, bevindt de NAVO zich iedere dag meer in een situatie van transgressie van die controle. Steeds meer oorlogsmaterieel en soldaten worden naar de Balkan verscheept. De kosten van de oorlog zijn gigantisch. De zgn. 'collateral damage' loopt op. De bombardementen op Servië richten grote materiële schade aan. Er is een groeiende kans op escalatie in Macedonië en Montenegro.

De Servische oorlogsmachine is in een stadium van transgressie van ieder respect voor het menselijke: de massale etnische zuivering, de systematische vernieling van eigendomsbewijzen en identiteitskaarten, brandstichting, moord en verkrachting. De oorlog wordt beheerst door een gigantische economie van de verspilling. In dat opzicht worden beide partijen in een draaikolk meegezogen, in een soort van modern potlatch-ritueel. Net zoals de officier in 'Apocalypse Now' ontdekt dat de officiële legerleiding en de generaal in het oerwoud in eenzelfde geweldlogica zijn opgenomen, bestaat er ook tussen de NAVO en Servië een compliciteit, die niets anders is dan het excessieve geweld dat zich niet laat beheersen.

'De les die we uit Kosovo moeten trekken, is dus dat de tegenstelling tussen de Nieuwe Wereldorde en de neoracistische nationalist in wezen niet bestaat: het zijn twee kanten van dezelfde medaille - de Nieuwe Wereldorde broedt zelf de monsters uit die ze daarna bestrijdt', aldus Slavoj Žižek. Opnieuw de communicerende vaten: het Westen en ex-Joegoslavië. Ex-Joegoslavië (of Rwanda) dat we zo graag zouden zien als datgene wat ons in het Westen vreemd is: de plek van barbaarse, religieuze of ethische conflicten, van een nietsontziend, onmenselijk donker geweld

OF INTERHAMWE IN THE PAST WAS TO PROTECT KIGALI FROM RPF. SINCE UNAMIR MANDATE HE HAS BEEN
RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

cide tien- of honderdduizend keer sterker is? Er zijn aardig wat momenten geweest dat ik heb getwijfeld of theater wel over die zaak kon spreken. De plaats van de fictie daarin heb ik niet onmiddellijk gezien. Niemand trouwens. Zelfs toen ik de visioenen schreef, de meest fictionele scènes, kampte ik met de vraag hoe zij op het toneel zouden weerklinken. Zouden ze in vergelijking met de rest van de voorstelling niet erg plat overkomen? Toen kwam het idee om zwarten tussenbeide te laten komen, en de oplossing van de marionetten. Die laatste oplossing vond ik perfect aansluiten bij de

tekst. Toen ik de marionetten op de generale repetitie zag, begreep ik dat de fictie tegenover de informatie kon staan. Maar daar hadden we de voorstelling inderdaad niet mee kunnen beginnen, lijkt me. Eerst moesten we de grenzen van de representatie proberen te bereiken met Yolande, de enkele televisiefragmenten, de lezing ook... Ik heb veertig of vijftig pagina's slecht, erg slecht theater geschreven... en daar ben ik blij om, want door die pagina's te schrijven heb ik veel geleerd. Het hele werkproces was exemplarisch voor de manier waarop ik met de materie omga. We hebben ook heel wat

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
CONTROL OVER ALL ELEMENTS OF HIS OLD PARTY/FACTION. 8. INFORMANT IS PREPARED TO PROVIDE

om tactische redenen of met het oog op etnische zuivering -, en dus veeleer een middel waren dan een doel. Drieduizend slachtoffer op een totaal van bijna twee miljoen, in een situatie van oorlog, is volgens deskundigen een te klein aantal om de aanschuldiging van genocide juridisch hard te maken - en genocide is dan ook niet opgenomen op de lange lijst van misdaden die Milosevic in Den Haag ten laste gelegd worden.

dat 'bij ons' onmogelijk is. Zizek wijst erop dat het onvoorstelbare van wat in Bosnië gebeurd is, niet in Bosnië zelf ligt, maar in onze blik die denkt te weten wat er gebeurt, die een onderscheid denkt te kunnen maken tussen (het geciviliseerde, eigene) hier en (het barbaarse, andere) daar. Maar ook die veilige afstand moet gedeconstrueerd worden. Zizek vertelt hoe hij na een lezing over Hitchcock aan een Amerikaanse universiteit, geconfronteerd werd met de opmerking dat men van een burger van ex-Joegoslavië toch verwacht had dat hij zou spreken over de dramatische gebeurtenissen in zijn land in plaats van over Hitchcock. Het publiek had Zizek graag op de plaats van de 'andere' laten plaatsnemen, waarmee het dan medelijden kon hebben, maar door de keuze van zijn onderwerp confronteerde hij zijn toehoorders met zichzelf. Wat storend overkwam was het feit dat het Amerikaanse publiek zichzelf zag en niet de verwachte andersheid: 'Niet het "andere" als zodanig is angstaanjagend of traumatisch, maar juist het feit dat dit andere niet van onszelf verschilt, of - wat op hetzelfde neerkomt - dat wij in de andere een alteriteit zien die de onze is en ook ons op "unheimliche" wijze doorspookt.' (Marc De Kesel)

In de prangende formulering van Marc De Kesel luidt het: '... het subject dat het versplinterde Bosnië poogt te denken, is ook zelf onherroepelijk gespleten.' Het subject is geen plaats van waarheid, zekerheid en kennis. Het wordt fundamenteel getekend door een tekort, een onvolkomenheid, een onbepaaldheid. Maar in zijn zoektocht naar een duidelijke identiteit vergeet het dat tekort en creëert het een fantasmatische volheid. Racistische en nationalistische en etnische ideologieën zijn voorbeelden van die fantasmatische volheid of volmaaktheid, maar ook de humanitaire westerse blik die zich richt op het slachtoffer: 'Dit in beeld gebrachte en over de hele wereld vertoonde slachtoffer biedt de westerse identiteit immers de gedroomde kans om op een imaginaire manier zijn eigen universele volmaaktheid hoog te houden en zo zijn inherente gespletenheid en radicaliteit te eindigen (dit is de 'unheimliche' alteriteit die het zelf is) te loochenen.' (Marc De Kesel) Morele eerlijkheid gebiedt ons onszelf meer met de beulen dan met de slachtoffers te identificeren.

Verdringen, loochenen, vergeten: amnesie als centrale dynamiek van de moderne westerse samenleving. Amnesie als politiek. Maar wat de politiek wil (doen) vergeten, brengt de rouw opnieuw in

ORDERED TO REGISTER ALL TUTSI IN KIGALI. HE SUSPECTS IT IS FOR THEIR EXTERMINATION. EXAMPLE H

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

informatie afgevoerd vanuit de idee dat we onmogelijk alleen maar informatie konden brengen. Toen kwamen we op het idee van de lezing, die zich op de grens van de representatie bevindt, maar er toch nog toe hoort. Zij maakt het mogelijk om de inhoud op een frontale manier over te brengen. Het theater neemt eventjes afstand van zijn traditionele vormen om plaats te maken voor een meer frontale manier van informatieverstrekking. De kwestie van de fictie konden we echter niet aansnijden bij het begin. De visioenen zijn er pas gekomen op het moment dat we al een stevige werkhyp-

pothese hadden. Dat is enkele maanden later ook bewezen, allicht omdat het effect van Avignon zich inderdaad liet voelen. Na Avignon zagen we de voorstelling ook zelf in een duidelijker perspectief, we zagen beter wat we moesten doen en wat we misschien niet moesten doen. Ik denk dat het logisch is geweest om deze voorstelling in verschillende fases te maken, niet alleen omwille van het productieproces zelf, maar ook omwille van de dramaturgische logica. Je kan bij dit onderwerp niet zomaar eventjes met de vingers knippen en zeggen: 'Afspraak over drie maanden, en het zal goed >>

23

DA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

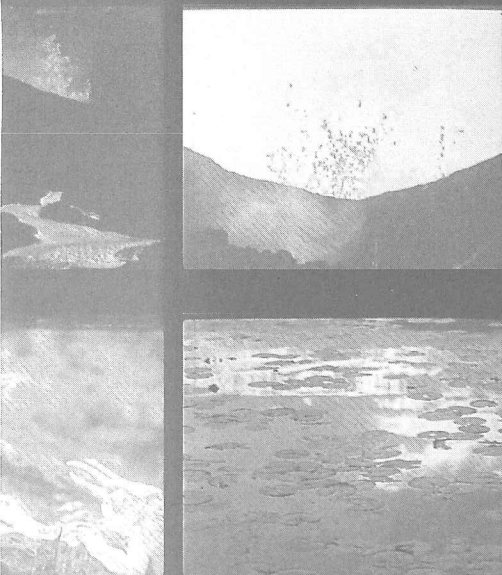
LOCATION OF MAJOR WEAPONS CACHE WITH AT LEAST 135 WEAPONS. HE ALREADY HAS DISTRIBUTED 11

'DE GROTE ZUIVERINGSDAG BREKE AAN IN AL ZIJN WREDE RECHTVAARDIGHEID'

LUC VANDEWEYER over voorstellen tot etnische zuiveringen in België. België of het bewuste geheugenverlies.

In de jaren 1990 werd het vroegere Joegoslavië verscheurd door een reeks gewapende conflicten tussen de diverse volksgroepen. Serviërs, Kroaten, moslims en Albanen werden vermoordden in gemengde gebieden tal van leden van de andere volksgroepen. De term 'etnische zuivering' werd een begrip. In Midden-Afrika werd een gelijkaardige vertoning opgevoerd tussen Hutu's en Tutsi's. De verliezen aan mensenlevens waren gruwelijk hoog en er werd geen onderscheid gemaakt tussen strijders en niet-combattanten. Mensen van alle leeftijden

werden beschouwd als te verdelen wezen. Etnische zuivering is het gewelddadig opdrijven van een of meer volksgroepen uit een etnisch gemengde regio met de bedoeling de macht over dit grondgebied in handen van een welbepaalde volksgroep te leggen en de machtsgreep te beveiligen voor de lange termijn. De term is van recente datum. Het verschijnsel zelf is dat niet. Ook binnen België werd ooit in die richting gedacht. Maar dat zijn het wel vergeten. Het paste niet in ons zelfbeeld als beschaafde westerlingen. Etnische zuivering komt niet uit de lucht vallen. Basisvoorwaarde is het bestaan van de overtuiging dat er onderscheid te maken valt tussen de mensen die in eenzelfde regio wonen. Kleine lichamelijke verschillen, ta-

de herinnering. Rouwen is een vorm van anti-politiek, al kan het rouwen steeds gerecupereerd worden en gemobiliseerd in grote monumenten en openbare herdenkingen ter versterking van een mythische identiteit. De Griekse polis zag grote rouw als een succes dat geweerd moest worden, zowel van de officiële begraafplaats als van de politieke agora. Het rouwen werd aan strikte regels onderworpen om wanorde te voorkomen. Een stad vol rouwende burgers zou de politieke orde destabiliseren. De rouw vond een onderkomen in het theater en in de tragedie, die tegelijk de grootsheid en de extremen ervan toont. Is het geslacht van de politiek mannelijk, het rouwen is vrouwelijk. Zowel de tranen als de vrouwen werden buiten het politieke debat gehouden. Op de een of andere keer keerde het verdrongene echter terug in het uitzinnige en overwoestende verdriet van Medea, Jocaste, Antigone, Klytaimnestra, Elektra, Cassandra,...

Politiek is de kunst van het bespreekbare. Rouwen is geconfronteerd worden met het onuitsprekelijke van het lijden. Politiek is discussie en dialoog. De klaagzang is eindeloze monoloog, een dialoog met de goden die niet antwoorden. Dialogen zijn in de tragedie van ondergeschikt belang. In hoofdzaak bestaan de tragedies uit lange monologen, lange zelfuitspraken van persona-

ges die hun ellende, hun lijden, hun woede, hun verdriet uitschreeuwen, en vooral hun opstand tegen het noodlot dat zij moeten ondergaan. Die zelfuitspraak is hun vrijheid. De mens maakt zich los uit het door goden en bovenmenselijke krachten beheerste universum. Dat betekent echter niet dat hij er aan ontsnapt.

De tragedie is zijn eerste schreeuw van zelfbewustzijn, van bewustzijn van het lijden dat hem is opgelegd. Ondanks alle gruwel gaat het in de tragedies minder om wat de personages doen, dan wel om wat ze denken en voelen voordat ze iets doen en nadat ze iets gedaan hebben. Wat ze dan uitspreken is 'buitensporig' en kan niet omvat worden in het politieke discours van de burger: 'De toeschouwers van de Griekse tragedie werden individueel en collectief minder aangesproken als leden van een politieke gemeenschap dan wel als behorende tot de allesbehalve politieke collectiviteit van het menselijk ras, of om het zijn tragische naam te geven, het ras van de stervelingen.' (Nicole Loraux)

'I don't have music, Christ I wish I had music but all I have is words', zegt een van de personages uit *Crave*. De klaagzang van de Griekse personages is voorgoed gebroken. De taal heeft geen

...AVE WAS THAT IN 20 MINUTES HIS PERSONNEL COULD KILL UP TO 1000 TUTSIS. 7. INFORMANT STATES HE

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

zijn.' Zo werkt het niet. Het gaat om een proces, om het aanbrengen van lagen. Op het eind krijg je iets wat er zowel op het vlak van de informatie als op het vlak van theatrale dynamiek effectief staat.

DELUCVELLERIE: Eenieder die in een gebeuren als een genocide duikt en in de geschiedenis die haar mogelijk heeft gemaakt, wordt met nachtmerries geconfronteerd. De droomdimensie waarin de voorstelling op een bepaald moment terechtkomt, is gewettigd, enerzijds omdat sommige dingen ons incasseringsvermogen overstij-

gen, anderzijds omdat de handeling zo opnieuw aanknoopt met het centrale thema van de doden die de levenden komen verstoren. Een van de manieren waarop de doden de levenden sinds mensenheugenis verstoren, is de droom. Op een bepaald stadium van haar evolutie en onderzoek ontvangt de journaliste Bee Bee Bee boodschappen in de vorm van dromen. We hebben ervoor gekozen om vooral Rwandezen de visioenen te laten spelen: strikt gesproken gaat het niet om de historische werkelijkheid van de aartsbisschop of de Franse president, maar om het beeld dat de Rwandezen van hen

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

...EAPONS INCLUDING 35 WITH AMMUNITION AND CAN GIVE US DETAILS OF THEIR LOCATION. TYPE OF WEAPONS

godsdienst, levenswijze en dergelijke, kunnen daarvoor dienen. België met zijn meerdere talen is een voorbeeld van een geografische omschrijving waar dat soort spanningen zou kunnen optreden. Daarmee vertel ik niets nieuws. Maar om in de nabijheid te komen van 'etnische zuivering' moeten we wat meer in detail gaan kijken.

De Belgische staat werd in 1830 opgericht als een samenleving met een indrukwekkend aantal vrijheden. Maar die waren individueel en enkel rijkere mensen konden daar ten volle gebruik van maken. Groepsrechten werden niet erkend. Daardoor werd het voor Nederlandstaligen moeilijk om op te tornen tegen de dominantie van het Frans als taal van cultuur en bestuur. Wie vanuit een Nederlands-talige achtergrond de sociale ladder wilde beklimmen, had het daardoor moeilijker. Dat kostte kwaad bloed. Het taalconflict werd

verscherpt omdat de begrippen 'Latijns' en 'Germaans' ingang vonden in de loop van de 19de eeuw. Niet alleen de taal werd dus voor een radicale voorhoede een criterium, ook de etnische herkomst in een ver en grijs verleden, op de overgang tussen Romeinse Rijk en middeleeuwen. Zo ontstond het besef van de taalgrens. En dus was iemand die geen Nederlands kende of wilde spreken op Vlaamse bodem ofwel een 'volksvreemde', ofwel een 'ontaarde'. Feit is dat het Vlaamse volk dat uit nood naar de Waalse industriegebieden migreerde bij de autochtone bevolking al evenmin op algemene achting kon rekenen. Maar die immigranten stonden op de laagste trap van de sociale rangorde; de Franstaligen in Vlaanderen stonden veel hoger op de ladder, tot zelfs helemaal bovenaan. Een deel van deze mensen waren ambtenaren en werden dus betaald met het

geld van iedereen. Maar omdat zij het vertikten de taal van het volk te gebruiken, groeide de weerstand. Het Vlaams-nationalisme werd gecreëerd en het groeide in aanhang en radicalisme.

Om zelfs maar te kunnen denken aan zoiets als 'etnische zuivering' heb je niet alleen nood aan een radicaal nationalisme. Dat nationalisme moet 'etnisch' zijn want je hebt nood aan criteria die toelaten een deel van de bevolking daarvan uit te sluiten, zijnde de 'volksvreemden'. Je hebt ook macht nodig, véél macht. Je moet kunnen rekenen op een leger of op gewapende milities. Want etnische zuivering vereist grootschalig geweld.

Voor de Vlaams-nationalisten kwam die macht er pas toen ze dachten te kunnen rekenen op de geweren en bajonetten van de Duitse bezetter tijdens de Eerste Wereld-

muziek meer: 'And don't forget that poetry is language for its own sake. Don't forget when different words are sanctioned, other attitudes required./ Don't forget decorum. Don't forget decorum.' De taal kan zichzelf niet meer redden. De verbijstering om hetgeen gebeurd is - Auschwitz, Joegoslavië, Rwanda - heeft de taal onherroepelijk beroerd. De taal - de vormen, het denken - staat voor de opdracht het onrepresenteerbare te gedenken. Misschien is de poëzie van Paul Celan even onontbeerlijk om Auschwitz te gedenken als de talloze studies die getuigenis willen afleggen van wat is gebeurd. Bij Celan keert de poëzie zich tegen de poëzie: 'L'acte poétique est catastrophique (...). Cela même est ce qui justifie que la poésie soit l'interruption de l'art, c'est à dire l'interruption de la mimésis. L'acte poétique consiste à percevoir, non à représenter.' (Philippe Lacoue-Labarthe) Tonen en niet langer representeren. De esthetiek stoot hier op de absolute grens van de ethiek, die zich als een cesuur, een catastrofe voordoet. Een onderbreking in de productie van tekens en betekenissen. Een passiviteit manifesteert zich midden in de actie, de handeling, de plot. Het decorum breekt stuk. Het denken wordt ontwapend en staat met lege handen. Het spreken stopt en een stilte wordt hoorbaar.

De vrouw op het toneel is geen actrice. Zij is een overlevende en een getuige van de Rwandese genocide. Na haar verhaal komen andere verhalen. Dit keer verteld door acteurs en actrices. De fictie, de representatie begint. Maar ook haar eigen getuigenis draagt reeds de sporen van de representatie, van de noodzakelijke herhaling en vertaling die theater is. Ze vertelt haar verhaal in het Frans, niet in haar eigen taal. De woorden en de zinnen die zij spreekt, zijn door anderen geschreven en maken deel uit van een geordend artistiek geheel. Zij spreekt in naam van hen die er niet meer zijn met woorden die de hare niet meer zijn, 'dans ce récit fait de ses propres mots dans une langue qui n'est pas la sienne, dans ce moment où elle assume un rôle d'elle-même un pas en deça de cette frontière entre réel et représenté qui constitue l'essence même de l'acte théâtral' (*Igicaniro*). Al van bij de aanvang stoot de voorstelling op de grenzen en de dwang van de representatie. Al van bij de aanvang wordt (onvermijdelijk) vergeten wat (noodzakelijk) moet worden herdacht: de onzegbaarheid van het singuliere lijden. Er is iets dat nergens in deze voorstelling aanwezig is, behalve in de tranen en de stiltes van Yolande Mukagasana die haar verhaal onderbreken; iets dat precies door zijn afwezigheid als een ondraaglijke aanwezigheid door deze voorstelling spookt

DISAGREES WITH ANTI-TUTSI EXTERMINATION. HE SUPPORTS OPPOSITION TO RPF BUT CANNOT SUPPORT

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

hebben. Een andere dramatische oplossing die voortvloeit uit het gradueel bevragen van deze realiteit, is de introductie van het personage Jacob, de jood. Toen Jean-Marie ons de eerste scène opstuurde waarin dit personage voorkomt, reageerden we erg terughoudend. 'We praten over genocide, dus duikt er een jood op.' Waartoe zou die man kunnen dienen? Waarom heeft de journaliste hem nodig? Naderhand hebben we ons gerealiseerd dat we enkele belangrijke aspecten met betrekking tot de genocide nog niet hadden aangesneden. Het is natuurlijk uitgesloten om met dergelijk onder-

werp exhaustief te zijn. Een belangrijk aspect is de kolonisatie van Rwanda, een proces dat tot haat en verdeeldheid heeft geleid. Maar het blijft een mysterie. Het volstaat niet om uit te leggen hoe men de kinderen van de buurman, met wie men de dag voordien nog stond te discussiëren, in stukken gaat hakken. Wat is er gebeurd? Volgens mij wettigt die vraag het personage. Hoewel er een belangrijk onderscheid is tussen verschillende genociden, zijn er ook voorwaarden die een genocide mogelijk maken: er is steeds een klasse van mensen die als onmenselijk wordt bestempeld. Als een groot >>

25

1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

ARE G3 AND AK47 PROVIDED BY RGF. HE WAS READY TO GO TO THE ARMS CACHE TONIGHT-IF WE GAVE HIM TH

oorlog. Toen werden de eerste plannen gemaakt om Vlaanderen te zuiveren. Die plannen gingen verder dan het wegsturen van de her en der aanwezige Waalse ambtenaren en hun families. De gelegenheid was immers te mooi om niet meteen de taalgrens wat te verleggen. Vlaanderen moest immers een autonome staat worden, weliswaar onder Duitse dominantie en bescherming. De collaborerende Vlaams-nationalisten van die tijd - de 'activisten' - lieten hun oog vallen op Frans-Vlaanderen, op Brussel en op Waalse dorpen net ten zuiden van de taalgrens. Zo wilden ze onder meer een strook in het noorden van de provincie Luik aanhechten zodat er een landverbinding met Duitsland tot stand kwam. Wie niet wilde weten van het nieuwe 'Vlaams-Germaanse' burgerschap moest verhuizen, goedschiks of desnoods kwaadschiks.

De zucht naar macht, hogere inkomens en overheidsbanen zweepde de gemoederen op. Het ophitsende citaat in de titel is afkomstig van Marcel Van de Velde. Hij was een van deze activisten en dat hij een 'grote zuiveringsdag' openlijk kon bepleiten, tekent de atmosfeer. Hij maakte er in zijn krantenartikel geen geheim van wat hij daarmee bedoelde: 'Ieder die ons nu nog weerstreeft: de grens over! Wallonië zij zijn woonst. Weg met àlle franskiljons... Weg met allen die ons weerstaan.'

Die mensen hadden gekozen voor de overwinnaar maar helemaal op het einde kreeg de geschiedenis een onverwachte wending. Vanaf augustus 1918 ging het plots slechter met de Duitse legers. Die neergang zette zich door en de uiteindelijke Duitse nederlaag in de herfst van 1918 trok een streep onder alle pleidooien tot etnische zuivering. Enkele

honderden van deze activisten moesten naar Duitsland of Nederland verhuizen om aan bestrafing te ontkomen. Ze werden zwaar gebannelingen.

Tijdens de jaren twintig en dertig werd de herinnering aan dit activisme verheerlijkt en hun sterk etnisch gekleurde flamingantisme vond verdere verspreiding, vooral onder de katholieke jeugd. In die kringen werd er negatief aangekeken tegen de francofonie omdat die onder meer werd gelijkgeschakeld met anti-godsdienstigheid. Duitsland was nu erg zwak maar dat zou niet blijven duren. Ooit zou er een revanche-oorlog komen, zoals de Duitse vrienden die ze her en der in uiterst-rechtse kringen nog hadden, hen verzekerden. En hoop doet leven. In de jaren dertig werd Duitsland eindelijk weer sterk. Dat werkte inspirerend. He

n haar (on)mogelijk maakt. Yolande Mukagasana spreekt over zichzelf als iemand die had moeten sterven, een bijna-dode. Heiner Müller noemt de toeschouwers 'potentieel stervenden'. Theater vindt steeds plaats in een 'gemeenschap van stervenden'. Op het einde van het tweede millennium kan dat niet langer in de vorm van een collectief ritueel en gemeenschapstichtend dispositief, zoals dat nog bij de Grieken mogelijk was. De moderne gemeenschap is een 'communauté désœuvré' (Jean-Luc Nancy), een gemeenschap zonder oeuvre, en moet dat ook zijn: ieder collectief oeuvre ('het volk', 'de natie', 'het ras', 'de etnie') loopt uit op totale destructie - de namen en de data van die oeuvres zijn bekend: Auschwitz, Hiroshima, Bosnië, Rwanda, Kosovo, Oost-Timor... Wanneer Yolande Mukagasana zichzelf introduceert 'comme l'être humain de la planète Terre' dan beschouwt zij 'het ras van stervelingen' als haar gemeenschap. De moderne 'gemeenschap' onttrekt zich op de grens waar het actieve, zich emanciperende, handelende subject in zijn eenzaamheid stoot op zijn passiviteit, zijn eindigheid, zijn onbepaaldheid. Het is de grens waar het zichzelf als tekort moet (h)erkennen. Misschien is het toneel wel een van de laatste plekken waar deze 'communicatie', die niets doet heeft met het uitwisselen van informatie of het analyseren

en interpreteren van tekens, mogelijk is. Als open graf, waarin de blik van de toeschouwer een ogenblik sterft.

- * Marc De Kesel, *Wij Modernen*, Peeters, 1998
- * William Desmond, *Het tragische en het komische*, Boom, 1998
- * Ismail Kadaré, *Eschyle ou le grand perdant*, Fayard, 1975
- * Tadeusz Kantor, *Le théâtre de la mort. L'âge d'homme*, 1977
- * Philippe Lacoue-Labarthe, *La poésie comme expérience*, Christian Bourgois, 1997(2)
- * Nicole Loraux, *La voix endeüllé*, Gallimard, 1999
- * Jean-François Lyotard, *Heidegger en 'de joden'*, Kok Agora, 1999
- * Jean-François Lyotard, *Het onmenselijke*, Kok Agora, 1992
- * Peter Sloterdijk, *Euro-taoïsme*, De Arbeiderspers, 1991
- * Eelco Runia, *Waterloo Verdun Auschwitz. De liquidatie van het verleden*, Meulenhoff/Kritak, 1999

KILLING OF INNOCENT PERSONS. HE ALSO STATED THAT HE BELIEVES THE PRESIDENT DOES NOT HAVE FULL

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

deel van een volk ervan overtuigd raakt dat een klasse van mensen niet menselijk is, dan kan er van alles gebeuren, zeker als bloedbaden en slachtingen ongestraft blijven, of zelfs worden aangemoedigd. In Europa is het uitzonderlijke karakter van de nazi's welbekend, maar het was onmogelijk zonder eeuwen van voorafgaand christelijk antisemitisme. Omwille van die gemeenschappelijke elementen kon het personage van Jacob doorheen zijn persoonlijke geschiedenis dingen aandragen. Hij is een apart geval. Hij is geen doorsnee jood, want als kleine jongen heeft hij Kielce overleefd,

een pogrom in Polen waar men overlevenden van Auschwitz gedood heeft. Hoe is het mogelijk dat iemand het nodig vindt om mensen te doden die Auschwitz overleefd hebben? Zo dood je enkel een rat: je houdt niet op als je haar één of twee keer gemist hebt, nee, je zou haar tien keer na elkaar kunnen doden. Mensen worden op zo'n moment tot ratten herleid, of, zoals men in Rwanda zei, tot kakkerlakken, tot slangen. Op dat moment is het personage dus gewetigd. In het begin zouden we het uitgeschreeuwd hebben als ons was gezegd dat we een parallel zouden maken tussen de shoah en

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

FOLLOWING GUARANTEE. HE REQUESTS THAT HE AND HIS FAMILY (HIS WIFE AND FOUR CHILDREN) BE PLACED

nationaal-socialisme huldigde de Lebensraum-retoriek. Er werd bovendien aangenomen dat die Lebensraum mocht veroverd worden ten koste van minderwaardige volkeren. Voor de Duitsers waren dat de Slaven. In Vlaams-nationalistische ogen waren dat de gedegenereerde Latijnen ten zuiden de taalgrens. Het 'volk' en de Germaanse stamverwantschap werden in Duitsland opgehemeld als richtinggevende principes en dit culmineerde in de ideologie van de etnische zuiverheid. De Belgische publieke opinie kende de steeds toenemende agressie tegenover de Duitse joden. Die dreef vele van deze mensen de grens over en een deel van hen kwam in België terecht. Dit repressieve en expansieve Duitsland werd door de Vlaams-nationalisten beschouwd als een politieke en militaire bondgenoot met het oog op een machtsgreep in België.

BLOEDMAGT

Die gelegenheid kwam er aan in mei 1940. Zo gauw de militaire nederlaag van België een feit was, klonken opnieuw voorstellen tot etnische zuivering uit de mond van Vlaams-nationalistische leiders. Maar ze gingen veel verder dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het racistische nationaal-socialisme droeg hier sterk toe bij. Het waren echter opnieuw de Duitsers die de noodzakelijke militaire hefbomen in handen hadden. Ze werden onder druk gezet om er ditmaal werk van te maken. Laat ons de argumenten van enkele invloedrijke bepleiters van etnische zuivering even volgen. Volgens de West-Vlaamse priester Cyriel Verschaeve, was Vlaanderen besmet door 'de ontelbare vreemde cellen der verfranste huisgezinnen'. De Vlaamse 'bloedmacht' moest terug ademruimte krijgen, een

groter grondgebied. Op die manier kon Vlaanderen uitgroeien tot, wat hij noemde, een 'vooruitgeschoven bolwerk van 't Germaans bloed'. Dat kon door heel het oude Frankenland - het rijk van Clovis - weer Germaans te maken. Dat betekende de leegmaking van Wallonië en Noord-Frankrijk tot aan de Somme. De mensen moesten verhuizen naar de zuidelijke departementen van Frankrijk. In zijn ogen was dat volstrekt verantwoord want de Walen 'hebben met de ziel reeds lang Frankrijk als hun land gekozen. Dat zij er heen gaan; er is plaats te over en er zal voor hen daar heil zijn, en voor ons komt hun plaats open volgens de simpele wetten van leven en dood, de twee echte koningen der wereld.'

Een andere belangrijke figuur was Staf De Clercq. Hij was al sinds 1933 de voornaamste